

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΣΗΜΕΡΑ

ΦΩΤΗΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΦΑΚΕΛΛΟΣ: ΚΡΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Όσοι διαβάσατε ήδη τον τόμο που την έκδοσή του πανηγυρίζουμε απόψε, και αν έχετε υπόψιν αντίστοιχα έργα που παράγονται σε διάφορες άλλες γλώσσες σήμερα, θα διαπιστώσετε ότι δεν έχει να ζηλέψει σε τίποτε τα καλύτερα δείγματα αυτού τού είδους τής ερμηνευτικής φιλολογίας. Τεκμήριο αδιάψευστο, όπως το καταλαβαίνω, ότι η Κριτική Θεωρία της Σχολής της Φρανκφούρτης έχει απλώσει παραγωγικές ρίζες στην ελληνική σκέψη και, το λιγότερο που μπορεί να πει κανείς, γεννά υποσχέσεις για κάποιου είδους δημιουργική ανάπτυξη και καρποφορία. Πέρα λοιπόν από τη διατύπωση μιας διαπίστωσης και μιας ευχής, μένει να σκεφτούμε τι θα σήμαινε δημιουργική ανάπτυξη και καρποφορία της σκέψης της Σχολής της Φρανκφούρτης σήμερα – τι δρόμους και ποιες κατευθύνσεις θα μπορούσε να πάρει.

Πρώτα πρώτα εκτιμώ ότι πρέπει ν' αποφύγουμε την εφησυχαστική λύση μιας συνέχειας που ορισμένοι θέλησαν να κατασκευάσουν ανάμεσα σε ό,τι έχει επικρατήσει να ονομάζουμε πρώιμη και ύστερη Κριτική Θεωρία – τη φιλοσοφία της ιστορίας των Χορκχάιμερ και Αντόρνο κυρίως, από τη μία πλευρά, και την επικοινωνιακή θεωρία του Χάμπερμας και του

Ο Φώτης Τερζάκης είναι συγγραφέας-ερευνητής σε θέματα φιλοσοφίας, θρησκευσιολογίας και κριτικής θεωρίας.

κύκλου του, από την άλλη. Πρέπει, αντίθετα, να διευρύνουμε το ρήγμα, για να δούμε καθαρά και να δείξουμε ότι εδώ υπάρχουν δύο ριζικά διαφορετικές φιλοσοφικές παραδόσεις με διαφορετικά μέσα και στοχεύσεις. Οι Χορκχάιμερ και Αντόρνο μάς κληροδότησαν μια φιλοσοφική ανθρωπολογία προσανατολισμένη ως κριτική του πολιτισμού, η οποία καθοδηγείται από ένα αδιάπτωτο ενδιαφέρον για την ανθρώπινη ευτυχία, και διαβάζουν ολόκληρη την ιστορία ως στάδια και αναβαθμούς μιας απομάκρυνσης από αυτόν το στόχο, οφειλόμενη σε όλο και βαθύτερα επίπεδα εσωτερίκευσης του στοιχείου της σπάνης και της κυριαρχίας. Πρόκειται για τη ζοφερή διαγνωστική μιας συλλογικής παθολογίας, και δεν χρειάζεται να πω πόσα οφείλει αυτή η «ιατρική» ματιά στις ενοράσεις του Νίτσε και του Φρόυντ, αλλά και στα πυρετώδη οράματα του ρομαντικού κινήματος. Ο Χάμπερμας υποκινείται από ένα εντελώς διαφορετικό ενδιαφέρον: θέλοντας να επεξεργαστεί κυρίως –ή απλώς, θα μπορούσαμε να πούμε– μια θεωρία της δημοκρατίας, υποστρέφει στην πλέον φορμαλιστική συνιστώσα του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, την οποία κληρονομεί μέσω του γερμανικού νεοκαντιανισμού, και στο βάθος της αχνοφέγγει ίσως η παλαιά μονοθεϊστική πίστη στο αδιαπραγμάτευτο πρωτείο του Νόμου. Πρέπει, νομίζω, να δούμε καθαρά αυτό: αν το αίτημα για εξορθολογισμό και το αίτημα για ευτυχία σε κάποια κρίσιμη στιγμή της ιστορίας διχάστηκαν τραυματικά –και η γέννηση του μονοθεϊσμού σηματοδοτεί μια τέτοια ιστορική στιγμή–, ο Χάμπερμας ακολουθεί χωρίς δισταγμό το αίτημα για εξορθολογισμό, προσπαθώντας βεβαίως να διευρύνει το πρόγραμμά του και να διορθώσει τις αποτυχίες του, ενώ αντίθετα οι Χορκχάιμερ και Αντόρνο επιστρέφουν επίμονα στο σημείο του σχίσματος, δείχνοντας ότι με αυτούς τους όρους το παιχνίδι της απελευθέρωσης είναι εκ των προτέρων χαμένο.

Τι σημαίνει αυτό μεταφρασμένο σε σύγχρονους, πρακτικούς όρους; Μιλώντας στην ωμή και χονδροειδή γλώσσα της πολιτικής, η σκέψη του Χάμπερμας συμποσούται στο πενιχρό μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα της σοσιαλδημοκρατίας, και είδαμε πόσο τραγικά ατελέσφορο έχει γίνει αυτό στις ημέρες μας απέναντι στις ανελέητες επιθέσεις του ολοκληρωτικού καπιταλισμού· η σκέψη των Χορκχάιμερ και Αντόρνο απεναντίας δείχνει προς μια ολοκληρωτική άρνηση της παρούσας ιστορικής κοινωνίας, η οποία μπορεί να μην έχει κανέναν τρόπο αυτή τη στιγμή να μεταφραστεί σε πολιτικό πρόγραμμα, αλλά τουλάχιστον απέχει από το να νομιμοποιήσει με τη συμμετοχή της την ορατά επικείμενη πλέον οικουμενική καταστροφή.

«Οικουμενική καταστροφή» δεν είναι ένα ρητορικό σχήμα για απλό εντυπωσιασμό. Η αυτοκαταστροφική πορεία του πολιτισμού έχει αγγίξει πλέον ένα μη αναστρέψιμο όριο, που είναι η καταστροφή του ίδιου του φέροντος υποστρώματος της ιστορίας: του γήινου, φυσικού οικοσυστήματος. Το μείζον πολιτικό πρόβλημα σήμερα, εκείνο που συνοψίζει και ανασηματοδοτεί όλα τα άλλα, υποστηρίζω πως είναι το οικολογικό πρόβλημα, που θέτει πρωτίστως το ζήτημα του τρόπου παραγωγής, όχι ας πούμε η διατήρηση του κράτους προνοίας ή των λεγόμενων δημοκρατικών μορφών αντιπροσώπευσης. Για να το πω αλλιώς, η δημοκρατία οφείλει να είναι ζήτημα περιεχομένου, όχι απλώς μορφής, και το ουσιώδες περιεχόμενο της δημοκρατίας δεν μπορεί να είναι άλλο από την *ριζική ισότητα* – εννοούμενη ως ισότητα τόσο ανάμεσα στα άτομα και τις ομάδες που απαρτίζουν μια κοινωνική

ολότητα όσο και ανάμεσα στους τομείς και τις ζώνες του οικοσυστήματος. Αν πρέπει τώρα να επανέλθουμε στο χώρο της θεωρίας, υποστηρίζω ότι το μείζον φιλοσοφικό πρόβλημα σήμερα είναι, αντίστοιχα, η *επανασηματοδότηση της φύσης*, η επανασηματοδότηση των σχέσεων του πολιτισμού με τη φύση, ακριβέστερα. Και αν με τον όρο φύση εννοούμε επίσης το ορμικό και συγκινησιακό υπόστρωμα του ανθρώπου, τότε βλέπουμε πώς η κριτική της εμπορευματικής αποξένωσης, η κριτική του τεχνολογικού εκβαρβαρισμού και η κριτική του δυναστευτικού εξορθολογισμού είναι αναπόσπαστες όψεις της ίδιας κριτικής: της κριτικής που αναβλύζει από τη *Διαλεκτική του διαφωτισμού των Χορκχάιμερ και Αντόρνο* και ζητάει επείγοντως από εμάς νέες διατυπώσεις και νέες επεξεργασίες.